

1.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Οι Άραβες χριστιανοί κατά την προϊσλαμική περίοδο

Η παρουσία του χριστιανικού στοιχείου στο λίκνο της Αραβίας αποτελεί ιστορική πραγματικότητα.¹ Σημειωτέον ότι, όταν κάνουμε λόγο για Αραβία, αναφερόμαστε στα δύο κεντρικά τμήματα της περιοχής: στην Πετραία Αραβία (*Arabia Petraea*), το βορειοδυτικό δηλαδή τμήμα της σημερινής Αραβικής Χερσονήσου, που περιλάμβανε τη χερσόνησο του Σινά, την Εδώμ, τη Μωάβ και την Υπεριορδανία, και στην Ευδαίμονα Αραβία (*Arabia Felix*), η οποία περιελάμβανε το νότιο τμήμα της Χερσονήσου.² Ήδη ο Απόστολος Παύλος αναφέρεται στους προσήλυτους στον χριστιανισμό Άραβες (Πράξεις Αποστόλων, 2:8-11).³ Κάποιοι Άραβες ερευνητές έχουν υποστηρίξει ότι ο χριστιανισμός είναι κατά βάση αραβικής προέλευσης, και εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Αραβική Χερσόνησο, ενώ δεν δίστασαν να αποδώσουν στο πρόσωπο του Ιησού αραβική καταγωγή.⁴ Ο ισχυρισμός αυτός, βέβαια, είναι αρκετά προβληματικός και, εκ των πραγμάτων, παρουσιάζει ιστορικές ανακρίβειες.

Ωστόσο, γνωρίζουμε, από διάφορες πηγές της πρώιμης ισλαμικής εποχής, ότι είτε στην ίδια την Αραβική Χερσόνησο είτε σε γειτονικά εδάφη, δρούσαν διάφορες χριστιανικές κοινότητες.⁵ Η περιοχή της Αραβίας ήταν γνωστή για την άνθηση των χριστιανικών αιρέσεων (μονοφυσίτες, ιουδαιοχριστιανικές

---

¹ Για τη διάδοση του χριστιανισμού στην περιοχή της Αραβίας, βλ. J.S. Trimingham, *Christianity among the Arabs in pre-Islamic times*, Λονδίνο 1979: Longman. Βλ. και R. Hoyland, *Arabia and the Arabs from the Bronze Age to the coming of Islam*, Λονδίνο 2001: Routledge · R. Bell, *The origin of Islam in its Christian environment*, Λονδίνο 1926.

² Π. Βασιλειάδη, *Θέματα Βιβλικής Θεολογίας: Βοηθήματα για το μάθημα θεολογία της Καινής Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 2012, σ. 39.

³ Βλ. S.B. Al-ʿAyib, *Al-Masihīyya l-ʿarabiyya wataṭawwuruhā*, Βηρυτός 1997.

⁴ Για τη σχετική συζήτηση μεταξύ των Αράβων μελετητών, οι οποίοι υποστηρίζουν την αραβική προέλευση του χριστιανισμού, βλ. N. Awad, «Is Christianity from Arabia? Examining Two Contemporary Arabic Proposals on Christianity in the Pre-Islamic Period», στο: M. Tamcke (επιμ.), *Orientalische Christen und Europa Kulturbegegnungzwischen Interferenz, Partizipation und Antizipation*, Βισμπάντεν 2012: Harrassowitz Verlag, σ. 33-58.

⁵ T. Khalidi, *The Muslim Jesus: Sayings and stories in Islamic literature*, Κέιμπριτζ, Μασαχουσέτη 2003: Harvard University Press, σ. 6.

ομάδες, όπως οι ελκεσαΐτες κ.ά.).⁶ Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν, ειδικότερα, ότι οι ελκεσαΐτες ήταν πρόσφυγες, οι οποίοι μετοίκησαν στη συγκεκριμένη περιοχή, και έτσι εξηγούνται οι ιουδαιοχριστιανικές παραδόσεις στο Κοράνιο.⁷ Γενικότερα, πάντως, στον ερευνητικό χώρο επικρατεί η άποψη ότι η Αραβία ήταν ο τόπος εξορίας των αιρετικών, όπως λόγου χάρη του αιρεσιάρχη Πελάγιου (4ος-5ος αιώνας).⁸

Από το δεύτερο μισό του 4ου αιώνα, ο χριστιανισμός αρχίζει να εξαπλώνεται με γοργούς ρυθμούς στην Αραβία, με αιχμή του δόρατος τον μοναχισμό.⁹ Αρχαιολογικά λείψανα αποδεικνύουν ότι υπήρχαν χριστιανικά στοιχεία στην περιοχή του σημερινού Κουβέιτ, αλλά και στη Μέκκα.¹⁰ Οι θρησκευτικές ιδέες διαδόθηκαν μέσω των εμπορικών καραβανιών. Δεν διαθέτουμε πληροφορίες για τη λειτουργική γλώσσα των Αράβων χριστιανών, είναι ωστόσο πιθανό να χρησιμοποιούσαν τα συριακά.¹¹ Παρ' όλα αυτά, δεν υπάρχει καμία απόδειξη για τη χρήση της αραβικής γλώσσας στη λειτουργία, στις μεταφράσεις της Βίβλου και σε άλλα χριστιανικά κείμενα πριν την εξάπλωση του Ισλάμ.¹²

Οι σημαντικότερες εκχριστιανισμένες αραβικές φυλές ήταν αυτές των Γασσανιδών (*Banū Ghassān*) και των Λαχμιδών (*Banū Lakhm*).¹³ Οι Γασσανίδες διατηρούσαν στενές σχέσεις με τους χριστιανούς της Συρίας, οι οποίοι ήταν μονοφυσίτες.¹⁴ Φαίνεται λοιπόν ότι οι μονοφυσίτες κληρικοί και μοναχοί κατέφυγαν στην έρημο κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων με τους ορθοδόξους και ανέπτυξαν προσηλυτιστική δραστηριότητα στις περιοχές των Γασσανιδών, οι οποίες γεωγραφικά βρίσκονταν στη σημερινή Υεμένη.¹⁵ Έτσι εξηγείται η προσήλωση της φυλής των Γασσανιδών στον μονοφυσιτισμό.¹⁶ Η μεγάλη εξάπλωση του μονοφυσιτισμού στις περιοχές που βρίσκονταν υπό την

⁶ Ε. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι: Μια έρευνα στα χριστιανικά στοιχεία του Ισλάμ*, Αθήνα 2010: Μαΐστρος, σ. 51-52.

⁷ S. Khalil, «The Theological Christian Influence on the Qurʾān: A Reflection», στο: G.S. Reynolds (επιμ.), *The Qurʾān in Its Historical Context*, Λονδίνο 2008: Routledge, σ. 141-162: 161.

⁸ Ε. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 52.

⁹ Στο ίδιο, σ. 52-53.

¹⁰ Στο ίδιο, σ. 54.

¹¹ Στο ίδιο, σ. 57.

¹² S. Griffith, «The Gospel in Arabic: An Inquiry into its Appearance in the First Abbasid Century», *Oriens Christianus*, τόμ. 69 (1985), σ. 126-167.

¹³ Ε. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 57.

¹⁴ I. Shahîd, *Byzantium and the Arabs in the Sixth Century*, τόμ. 1, Ουάσινγκτον 1995: Dumbarton Oaks Research Library And Collection, σ. 38.

¹⁵ Ε. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 59.

¹⁶ Στο ίδιο.

επιρροή των Γασσανιδών αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι σε πηγές του 6ου αιώνα αναφέρονται αρκετά μοναστήρια μονοφυσιτικής ταυτότητας.¹⁷

Η μητρόπολη Ναγράν αποτέλεσε σημαντικό αστικό κέντρο της προϊσλαμικής Νότιας Αραβίας, το οποίο δεν αναφέρεται στο Κοράνιο ονομαστικά, αλλά μάλλον εννοείται σε κάποιους στίχους των σχετικών κεφαλαίων: βλ. Κοράνιο 10, 18, 34 και 85.¹⁸ Η χριστιανική Νότια Αραβία (η περιοχή αντιστοιχεί στη σημερινή Υεμένη) αποτέλεσε σημαντικό κέντρο διάδοσης του χριστιανισμού στους Άραβες.¹⁹ Ο χριστιανισμός είχε διεισδύσει επίσης στη Νότια Αραβία από την Αβησσυνία/Αιθιοπία, όπου υπήρχαν χριστιανικές κοινότητες ήδη από τον 4ο αιώνα και η Εκκλησία είχε κατορθώσει να εδραιωθεί.²⁰ Ωστόσο, η ιεραποστολή στην Αραβική Χερσόνησο φαίνεται ότι δεν άγγιξε παρά μόνο λίγους κατοίκους. Οι περισσότεροι Άραβες παρέμειναν πολυθεϊστές πριν την εμφάνιση του Ισλάμ.

Πιθανόν ο χριστιανισμός να έφθασε εκεί τον 5ο αιώνα. Σύντομα, η Ναγράν έγινε επισκοπή και το κύριο χριστιανικό κέντρο στην περιοχή, κυρίως μονοφυσιτικής απόχρωσης.²¹ Το 524, οι χριστιανοί κάτοικοι της πόλης υπόκεινται σε θρησκευτικό διωγμό από τον βασιλιά του χιμαριτικού βασιλείου (110 π.Χ. - 525 μ.Χ.), το οποίο είχε προσηλυτισθεί στον ιουδαϊσμό.²² Ο βασιλιάς κατέλαβε την πόλη και απαίτησε από τους κατοίκους να ασπασθούν τον ιουδαϊσμό.²³ Όταν εκείνοι αρνήθηκαν, ρίχθηκαν σε φλεγόμενους λάκκους και μαρτύρησαν. Μεταξύ αυτών ήταν και ο προεστός τους, άγιος Αρέθας (*al-Hārith*, περ. 528-569). Οι συγκεκριμένοι μάρτυρες ανακηρύχθηκαν άγιοι της Εκκλησίας, με επικεφαλής τον ιερομάρτυρα.²⁴ Σημειωτέον ότι οι Χιμαρίτες ή Ομηρίτες ήταν αρχαίος αραβικός λαός που προέρχονταν από τις νοτιοδυτικές περιοχές και είχαν αποκτήσει ηγεμονικό ρόλο στη Νότια Αραβία.²⁵ Οι Ομηρίτες ήταν αρχικά πα-

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 59-60.

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 62-63.

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 63.

²⁰ J. Gnillka, *Χριστιανισμός και Ισλάμ: Μια νέα προσέγγιση*, μτφρ. Σ. Δεσπότης, Αθήνα 2009: Ψυχολογία, σ. 24.

²¹ Ε. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 64.

²² Στο ίδιο, σ. 64.

²³ Στο ίδιο, σ. 65.

²⁴ Για περισσότερα περί αυτού, βλ. το άρθρο του Θανάση Παπαθανασίου «Χριστιανισμός και Ισλάμ: Όψεις της πρώτης συνάντησής τους», *Έξοδος στην κοινωνία και τη ζωή*, τόμ. 8 (12), 1992, σ. 21-32.

²⁵ Περισσότερα για τους Ομηρίτες, βλ. την αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή του Θ. Παπαθανασίου, *Οι Νόμοι των Ομηριτών: Ιεραποστολική προσέγγιση και ιστορική νομική συμβολή*, Θεολογική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1991.

γανιστές, στη συνέχεια όμως προσχώρησαν στον ιουδαϊσμό και εντέλει κατέληξαν στον χριστιανισμό.²⁶

Όταν ο βασιλιάς της Αιθιοπίας πληροφορήθηκε τον διωγμό των χριστιανών, έστειλε στρατό, αποκαθιστώντας τη χριστιανική λατρεία στην πόλη,²⁷ η οποία γνώρισε νέα περίοδο άνθησης για περίπου έναν αιώνα. Την ίδια περίοδο, χτίστηκε ένα μεγαλοπρεπές μαρτύριο, το οποίο έγινε τόπος προσκυνήματος για τους Άραβες χριστιανούς.²⁸ Με την εμφάνιση του Ισλάμ, το χριστιανικό στοιχείο αποδυναμώθηκε στην περιοχή. Αρχικά, μετά από συμφωνία με τον Μωάμεθ, οι χριστιανοί ασκούσαν ελεύθερα τη λατρεία τους, πληρώνοντας τον φόρο τζίζια (*Jizyah*).²⁹ Αργότερα, όμως, κατά την περίοδο του χαλίφη ‘Umar Ibn al-Khaṭṭāb (634-644), εγκατέλειψαν την πόλη και εγκαταστάθηκαν στο σημερινό Ιράκ.³⁰

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του κλασικού βιογράφου του Μωάμεθ Ibn Ishāq (704-767), ο χριστιανισμός έφθασε στην περιοχή Ναγράν μέσω ενός ασκητή ονόματι Φαΐμιγιούν (*Faymiyūn*), ο οποίος συνελήφθη και πωλήθηκε ως δούλος.³¹ Ο Φαΐμιγιούν διακρινόταν για την πνευματική του οξυδέρκεια. Επειδή ο λαός της περιοχής λάτρευε τα είδωλα (τον φοίνικα), ο Φαΐμιγιούν κλήθηκε να επιτελέσει θαύμα, ώστε ο λαός της Ναγράν να εγκαταλείψει τις ειδωλολατρικές πρακτικές και να προσχωρήσει στον χριστιανισμό.³² Ο Φαΐμιγιούν προσευχήθηκε στον Θεό, προκειμένου να καταστραφεί ο φοίνικας, τον οποίο λάτρευαν οι κάτοικοι της περιοχής, και έτσι ένας ισχυρός άνεμος τον κατατρόπωσε, με αποτέλεσμα οι κάτοικοι της Ναγράν να ασπασθούν τον χριστιανισμό,³³ ο οποίος, στην προϊσλαμική Αραβία, ήταν σε μεγάλο βαθμό συριακού τύπου, είτε μονοφυσιτικός είτε νεστοριανικός.³⁴ Ο J. Bowman υποστηρίζει, ειδικότερα, την παρουσία μονοφυσιτών στην περιοχή Ναγράν, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν το συριακό *Διατεσσάρων Ευαγγέλιο*³⁵ μαζί με άλλα χριστιανικά κείμενα, εκτός από τα κανονικά Ευαγγέλια.³⁶

²⁶ Θ. Παπαθανασίου, *Οι Νόμοι των Ομηριτών...*, σ. 23-28.

²⁷ Ε. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 66.

²⁸ Στο ίδιο, σ. 66.

²⁹ J.S. Trimmingham, *Christianity among the Arabs...*, σ. 307.

³⁰ Ε. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 67.

³¹ Ibn Hishām, *Al-sīrat al-nabawīyya*, τόμ. 1, επιμ. al-Saqqā, Βηρυτός 1990, σ. 28-30.

³² Στο ίδιο.

³³ Στο ίδιο.

³⁴ A. Jeffery, *The foreign vocabulary of the Qurʾān*, Μπαρόντα 1938: Oriental Institute, σ. 20-21.

³⁵ Για το Διατεσσάρων Ευαγγέλιο, βλ. T. Baarda, *Essays on the Diatessaron*, Κάμπεν 1994: Peeters Publishers. Βλ. επίσης W. Petersen, *Tatian's Diatessaron*, Λέιντεν 1994: Brill.

³⁶ J. Bowman, «Holy scriptures, lectionaries and the Qurʾān», στο: A. Johns (επιμ.), *International congress for the study of the Qurʾān, Canberra* (May 1980), Καμπέρα 1983, σ. 29-37. J. Bowman,

Χριστιανισμός και Μωάμεθ

Είναι πολύ πιθανόν ο Μωάμεθ να είχε γνωρίσει τον χριστιανισμό μέσω συζητήσεων με χριστιανούς του περιβάλλοντός του ή με άλλους που είχε συναντήσει στα караβάνια, όταν ταξίδευε.³⁷ Πιθανόν οι χριστιανοί αυτοί να ήταν αραβόφωνοι, αφού λόγω γλώσσας δεν θα ήταν εφικτό να επικοινωνήσει ο Μωάμεθ με μη αραβόφωνους χριστιανούς. Επίσης, είχε επαφές με χριστιανούς της Συριακής Εκκλησίας, αφού συχνά ως νεαρός ταξίδευε στη Συρία για εμπορικούς λόγους. Επιπροσθέτως, το Κοράνιο αναφέρει συνοπτικά την ιστορία των μαρτύρων της Ναγράν, γεγονός το οποίο αποτελεί μία ακόμη απόδειξη για τις σχέσεις του Μωάμεθ με τους χριστιανούς της Αραβίας³⁸.

Γνωρίζουμε, επίσης, ότι κάποια μέλη της οικογένειας του Μωάμεθ ήταν χριστιανοί, όπως ο Ουάρακα Ιμπν Νάουφαλ (Waraqah Ibn Nawfal, 6ος-7ος αιώνας), εξάδελφος της γυναίκας του Χαντίτζα (Khadīja, 555-619).³⁹ Ο Ουάρακα συγκαταλέγεται σε εκείνους τους σύγχρονους του Μωάμεθ που εγκατέλειψαν τον πολυθεϊσμό πριν ο τελευταίος χρησθεί προφήτης.⁴⁰ Επίσης, αναφέρεται ότι ο Ουάρακα προσχώρησε στον χριστιανισμό κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του στη Συρία, όπου μπόρεσε να σπουδάσει τα του Ευαγγελίου και της Τορά και να μάθει εβραϊκά και αραβικά.⁴¹

Κατά τη μουσουλμανική παράδοση, μία από τις συζύγους του Μωάμεθ ήταν χριστιανή, η Μαρία η Κόπτισσα, δηλαδή η Αιγύπτια (Maria bint Sham‘ūn ή Maria al-Qibtīyya, -637),⁴² με την οποία απέκτησε έναν γιο, τον Ιμπραχίμ (Ibrāhīm Ibn Muḥammad, 630-632), ο οποίος πέθανε σε μικρή ηλικία.⁴³ Τη γυναίκα του αυτή ο Μωάμεθ δεν την ανάγκασε να αρνηθεί ή να μεταβάλει την πίστη της. Τουναντίον, παρέμεινε μέχρι τον θάνατό της χριστιανή, ασκώντας εν γνώσει του –ίσως και με την προτροπή του– τα θρησκευτικά της καθήκοντα.⁴⁴ Είναι πολύ πιθανόν ο Μωάμεθ να έμαθε κάποιους χριστιανικούς θρύλους από αυτήν.⁴⁵

«The debt of Islam to Monophysite Syrian Christianity», *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, τόμ. 19 (1964/65), σ. 177-201.

³⁷ Ε. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 68.

³⁸ Στο ίδιο, σ. 69.

³⁹ Στο ίδιο, σ. 70.

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 70.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 70-71.

⁴² Σημειωτέον ότι το πρόσωπο αυτό δεν ταυτίζεται με την οσία Μαρία την Αιγυπτία (4ος ή 5ος αιώνας).

⁴³ ‘Īsā ‘Abd al-Rahmān, *Nisā’ al-Nabī*, Κάιρο 2005, σ. 253.

⁴⁴ Στο ίδιο.

⁴⁵ A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur’ān*, σ. 29.

Γενικότερα, επικρατεί η άποψη ότι ο Μωάμεθ γνώριζε κάποιον με καλή γνώση των χριστιανικών παραδόσεων και αποτέλεσε την κύρια πηγή ενημέρωσής του σχετικά με τον χριστιανισμό και τη Βίβλο.⁴⁶ Κάποιες ισλαμικές πηγές αναφέρουν ότι ο Μωάμεθ επισκεπτόταν κάποιον μοναχό ονόματι Jabr και μάθαινε από εκείνον κάποια πράγματα για τον χριστιανισμό.⁴⁷ Οι ισλαμικές πηγές περιέχουν πολλές αναφορές για τη συνάντηση του Μωάμεθ με εκπροσώπους του χριστιανισμού, αρκετοί εκ των οποίων αναγνώρισαν το προφητικό του αξίωμα. Η πιο αντιπροσωπευτική μαρτυρία επισημαίνει ότι, όταν ο Μωάμεθ ήταν μικρός, συνάντησε σε κάποιο ταξίδι του έναν μοναχό ονόματι Naṣṭūr (Νεστοριανό).⁴⁸ Σύμφωνα με την ισλαμική παράδοση, ο μοναχός αναγνώρισε την προφητική ιδιότητα του Μωάμεθ και την εξήγγειλε.⁴⁹ Κάποιοι, μάλιστα, αναφέρουν ότι, όταν ο Μωάμεθ ήταν σε μικρή ηλικία, ταξίδεψε για εμπορικούς λόγους με τον θείο του Άμπου Τάλιμπ (Abū Ṭālib, 535-619) στη Συρία μαζί με ένα χριστιανό λόγιο, από τον οποίο έμαθε αρκετά για τον χριστιανισμό.⁵⁰

Ωστόσο, οι χριστιανοί θεώρησαν τον μοναχό αυτόν αιρετικό, καθώς λέγεται ότι συνέταξε το Κοράνιο και τροφοδότησε τον Μωάμεθ με χριστιανικές κακοδοξίες. Τον αναφέρουν Βυζαντινοί λόγιοι, όπως λόγου χάρη ο Θεοφάνης ο Ομολογητής (περ. 760-818), ο οποίος μνημονεύει με παραστατικότητα στη χρονογραφία του το συγκεκριμένο γεγονός.⁵¹ Ο τελευταίος αποδίδει την προφητική συνείδηση του Μωάμεθ, αλλά και τη δημιουργία του Ισλάμ, στις σχέσεις που είχε αναπτύξει με χριστιανούς και Ιουδαίους στα ταξίδια που είχε πραγματοποιήσει στην Παλαιστίνη.⁵² Μάλιστα, θεωρεί ότι αρκετές αιρετικές διδασκαλίες τις διδάχθηκε από κάποιον αιρετικό μοναχό.⁵³ Ο Θεοφάνης δεν τον κατονομάζει. Στη βυζαντινή παράδοση, ο μοναχός αυτός, ένας χαρισματικός άνθρωπος με πνευματικά και προφητικά χαρίσματα, ονομάζεται Μπαχίρα (Baḥīrā)⁵⁴ και θεωρείται εξάδελφος της γυναίκας του Μωάμεθ Χαντίτζα.⁵⁵

⁴⁶ N. Robinson, *Christ in Islam and Christianity: Representation of Jesus in the Qur'an and the Classical Muslim Commentaries*, Όλμπανι 1991: State University of New York Press, σ. 31.

⁴⁷ E. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 73.

⁴⁸ Για τη σχετική συζήτηση, βλ. B. Roggema, *The legend of Sergius Baḥīrā*, Λέιντεν 2009: Brill.

⁴⁹ A.J. Wensinck, *Muhammad and the Jews of Medina*, Βερολίνο 1975: W.H. Behn, σ. 39.

⁵⁰ Ibn Sa'd, *Kitāb Al-ṭabaqāt al-kubrā*, τόμ. 1, Βηρυτός 1958, σ. 120-21.

⁵¹ Θεοφάνους του Ομολογητού, *Χρονογραφία*, PG 108, 684-689.

⁵² Στο ίδιο, 685.

⁵³ Στο ίδιο, 685.

⁵⁴ Για τον μοναχό Baḥīrā και τη σχέση του με τον Μωάμεθ, βλ. S. Griffith, «Muhammad and the Monk Bahira: Reflections on a Syriac and Arabic Text from Early Abbasid Times», *Oriens Christianus*, τόμ. 79 (1995), σ. 146-174. Βλ. και B. Roggema, «A Christian Reading of the Qur'an: The Legend of Sergius-Baḥīrā and Its Use in Qur'an and Sīra», στο: D. Thomas (επιμ.), *Syrian Christians under Islam, the First Thousand Years*, Λέιντεν 2001: Brill, σ. 57-74.

⁵⁵ Η ισλαμική παράδοση αναφέρεται στο εν λόγω πρόσωπο αποδίδοντάς του το όνομα

Μια άλλη συνάντηση με τους χριστιανούς πραγματοποιείται κατά τη μετανάστευση στην Αβησσυνία ορισμένων οπαδών του Μωάμεθ, μεταξύ των οποίων και ο σύντροφος και συνοδοιπόρος του Οθμάν Ιμπν Αφφάν (‘Uthmān Ibn ‘Affān, 573/76-656), γαμπρός του και τρίτος χαλίφης του Ισλάμ. Οι μουσουλμάνοι βρήκαν καταφύγιο στην περιοχή εκεί, υπό την προστασία του χριστιανού βασιλέα αλ-Νατζάσι (al-Najāshī), ένεκα των διωγμών, τους οποίους υπέστησαν στη Μέκκα.⁵⁶ Μάλιστα, ορισμένες ισλαμικές παραδόσεις αναφέρουν ότι ο χριστιανός βασιλιάς αναγνώρισε το προφητικό αξίωμα του Μωάμεθ και ασπάστηκε το Ισλάμ.⁵⁷ Επιπλέον, αναφέρεται ότι μια αντιπροσωπεία ανδρών από την Αβησσυνία ασπάστηκε το Ισλάμ, καθώς συνάντησε τον Μωάμεθ στη Μέκκα και αποτέλεσε ακροατήριο του Κορανίου, αποδεχόμενη την αποστολική ιδιότητα του προφήτη του Ισλάμ, τον οποίο, κατ’ αυτούς, είχε προαναγγείλει η Βίβλος.⁵⁸

Ωστόσο, τίθεται εύλογα το ερώτημα: ποια εκδοχή του χριστιανισμού γνώρισε ο προφήτης του Ισλάμ; Ο ειδικός στα θέματα αυτά Samir Khalil Samir, μεταξύ άλλων, βασιζόμενος στην άρνηση του θανάτου του Χριστού κατά τη σταυρική θυσία, θεωρεί πιθανή την επιρροή του ρεύματος του χριστιανικού γνωστικισμού στην κορανική παράδοση, ενός ρεύματος που διέθετε οπαδούς στην Αραβία ήδη από τον 7ο αιώνα.⁵⁹ Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι ο Μωάμεθ επηρεάστηκε ειδικότερα από το ρεύμα του μανιχαϊσμού.⁶⁰ Ο μανιχαϊσμός (*zandaqa*) βρήκε πρόσφορο έδαφος στην πόλη Αλ-Χίρα, με την οποία η Μέκκα είχε στενές σχέσεις. Η επιρροή του μανιχαϊσμού στη μωαμεθανική κοσμοθεωρία στηρίζεται στο γεγονός ότι ο Μωάμεθ ισχυρίστηκε για τον ίδιο, κάτι που έκανε για τον εαυτό του και ο Μάνης (περ. 216-276), ότι αποτελούσε την επισφράγιση όλων των προφητών, καθώς και τον ερχόμενο Παράκλητο (Κοράνιο 33:40).⁶¹ Όμως, αυτό παραμένει μια υπόθεση που χρήζει περαιτέρω έρευνας και σπουδής.

Παράλληλα, παρατηρείται ότι, στο Κοράνιο, Ιουδαίοι και χριστιανοί επανειλημμένα συμπεριλαμβάνονται στον χαρακτηρισμό «οι άνθρωποι της Βίβλου/της Γραφής». Αυτή η σύνδεση οδήγησε αρκετούς μελετητές στην υπό-

Waraqah. Ο Waraqah, πάντα κατά την ισλαμική παράδοση, όταν συνάντησε τον Μωάμεθ, διέκρινε τη μελλοντική προφητική του ιδιότητα, όπως ήδη ελέχθη παραπάνω.

⁵⁶ Ibn Hishām, *Al-sīrat...*, σ. 255-69.

⁵⁷ Al-Wāqidi, *Kitāb al-maghāzī*, επιμ. Μ. Jones, τόμ. 2, Βηρυτός 1984, σ. 743.

⁵⁸ Ibn Hishām, *Al-sīrat...*, σ. 25-26.

⁵⁹ S. Khalil, «The Theological Christian Influence on the Qur’ān...», σ. 160.

⁶⁰ R. Simon, «Mānī and Muḥammad», *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, τόμ. 21 (1997), σ. 118-41: σ. 134.

⁶¹ G. Stroumsa, «Aspects de l’eschatologiemanchéenne», *Revue de l’histoire des religions*, τόμ. 198, τχ. 2 (1981), σ. 163-81.

θεση ότι ο Μωάμεθ συνάντησε ως μία οντότητα *Ιουδαίους και Χριστιανούς* (*ahl al-kitāb*) και συνεπώς γνώρισε ιουδαιοχριστιανούς.⁶² Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι χριστιανοί της Αραβίας ήταν ιουδαιοχριστιανοί, οι οποίοι με την πάροδο του χρόνου υιοθέτησαν τα θεμελιώδη δόγματα του χριστιανισμού (τριαδολογία, χριστολογία), ενώ πριν από αυτά, αποδέχονταν τον Χριστό όχι ως υιό του Θεού, αλλά ως υιό της Μαριάμ.⁶³ Κατ' αυτή την άποψη, ο Μωάμεθ συνάντησε τον χριστιανισμό πιθανόν μέσω ιουδαιοχριστιανών στη Μεδίνα.⁶⁴ Ακόμη και αν δεν υπήρχαν στην Αραβία ιουδαιοχριστιανικές κοινότητες, πολλές από τις παραδόσεις των εν λόγω ομάδων είναι πιθανό να κυκλοφορούσαν ευρέως. Σε κάθε περίπτωση, δεν έχει καταστεί σαφές ποιον χριστιανισμό γνώρισε τελικά ο Μωάμεθ, όπως ορθώς επισημαίνει ο C. Gilliot.⁶⁵ Κατά συνέπεια, τα ανωτέρω αποτελούν απλές υποθέσεις, οι οποίες στηρίζονται σε ενδείξεις.

Οι χριστιανοί στην ισλαμική γραμματεία

Στο Κοράνιο μπορούμε να διακρίνουμε δύο κατηγορίες αναφορών σχετικά με τους χριστιανούς.⁶⁶ Η πρώτη κατηγορία αναφέρεται σε αυτούς, με διάφορες ονομασίες, ως μια ιδιαίτερη θρησκευτική ομάδα.⁶⁷ Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τις αναφορές στα θεολογικά ζητήματα, τα οποία αποτελούν διαχρονικά σημεία διαφωνίας μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών.⁶⁸ Οι άμεσες και έμμεσες αναφορές στους χριστιανούς ως θρησκευτική οντότητα στο Κοράνιο είναι ιδιαίτερα συχνές. Ωστόσο, σε πολλά εδάφια, όπως ήδη επισημάνθηκε, αναφέρονται από κοινού με τους Ιουδαίους ως «οι λαοί της Βίβλου», θεωρούμενοι ως ενιαία κατηγορία.⁶⁹ Η στάση του Κορανίου μεταβάλλεται και προσδιορίζεται ανάλογα με τις ιστορικές συνθήκες, από τις οποίες προέρχεται το μήνυμα του Μωάμεθ και οι ανάλογες προθέσεις του.⁷⁰

⁶² J. Gnilka, *Χριστιανισμός και Ισλάμ...*, σ. 25.

⁶³ Στο ίδιο, σ. 26.

⁶⁴ Στο ίδιο.

⁶⁵ C. Gilliot, «Reconsidering the authorship of the Qurʾān. Is the Qurʾān partly the fruit of a progressive and collective work?», στο: G.S. Reynolds (επιμ.), *The Qurʾān in its historical context*, Λονδίνο 2008: Routledge, σ. 88-108.

⁶⁶ E. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 102.

⁶⁷ Στο ίδιο.

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 102-103.

⁶⁹ Στο ίδιο.

⁷⁰ Στο ίδιο.

Οι χριστιανοί συνδέονται μία φορά στο Κοράνιο με το Ευαγγέλιο, όταν και ονομάζονται «λαός του Ευαγγελίου» (*ahl al-Injīl*: Κοράνιο 5:47).⁷¹ Λέγονται επίσης «μαθητές» (*al-ḥawārīyyūn*), όρος που αναφέρεται στους αποστόλους του Ιησού. Βέβαια, σύμφωνα με την επικρατέστερη μουσουλμανική ερμηνεία, αληθινοί χριστιανοί είναι οι μουσουλμάνοι, και τούτο διότι οι τελευταίοι είναι οι αληθινοί οπαδοί του Ιησού: «Οι άνθρωποι της θρησκείας του Ιησού είναι οι μουσουλμάνοι (*al-muslimūn*), αυτοί, οι οποίοι υποτάσσονται στον Θεό πάνω απ' όλες τις θρησκείες».⁷² Ο επικρατέστερος όρος που χρησιμοποιείται στο Κοράνιο για τους χριστιανούς είναι Ναζωραίοι (*an-Naṣārā*).⁷³ Ο όρος αυτός απαντά επτά φορές στη σούρα 2, πέντε φορές στη σούρα 5 και από μία φορά στις σούρες 9 και 22 (δεκατέσσερις φορές συνολικά). Ο όρος αποδίδεται ως «Ναζωραίοι» ή «Ναζαρηνοί», όπως ονομάζονται π.χ. οι μαθητές του Χριστού στις Πράξεις 24:5, αν και σε μεταγενέστερες πηγές ο όρος αυτός αναφέρεται σε ιουδαιοχριστιανικές αιρέσεις.⁷⁴

Στην ισλαμική ερμηνευτική, πάντως, τρεις είναι οι θεωρίες, οι οποίες διατυπώθηκαν αναφορικά με τον όρο «Ναζωραίοι». (α) Η πρώτη βασίζεται στην αραβική ρίζα *n.ṣ.r*, λόγω της μεταξύ τους υποστήριξης (*nusra*) και αμοιβαίας συνδρομής.⁷⁵ (β) Η δεύτερη θεωρία εκπροσωπείται από τους μουσουλμάνους ερμηνευτές Qatāda (680-735) και Ibn 'Abbās (619-687), οι οποίοι υποστηρίζουν ότι ο όρος αυτός προέρχεται από την πατρίδα του Ιησού, τη Ναζαρέτ (*an-Nāṣira*).⁷⁶ Έτσι, κατ' αυτούς, ο όρος αναφέρεται σε όσους κατάγονται από τη Ναζαρέτ.⁷⁷ (γ) Η τρίτη θεωρία βασίζεται στον κορανικό στίχο 61:14, όπου ο Ιησούς εμφανίζεται να ρωτά: «Ποιος θα είναι βοηθός μου (*anṣār*) για τον Θεό;»⁷⁸

Ο όρος δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ στα ελληνικά για να περιγράψει τους χριστιανούς, απαντά ωστόσο στα αραμαϊκά-συριακά ως *Naṣṣāyē*.⁷⁹ Πολύ πι-

⁷¹ Στο ίδιο.

⁷² Βλ. Muqātil, *Tafsīr*, τόμ. 5, επιμ. 'A. M. Shihāta, Κάιρο 1980-89. Πρβλ. Κοράνιο 3:55.

⁷³ Για περισσότερα περί αυτού, βλ. F. de Blois, «Naṣrānī (Nazōraios) and ḥanīf (ethnikos): Studies on the religious vocabulary of Christianity and of Islam», *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, τόμ. 65, τχ.1 (2002), σ. 1-30.

⁷⁴ Ε. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 104.

⁷⁵ Βλ. S. Khalil, «Le commentaire de Tabari sur Coran 2/62 et la question du salut des non-musulmans», *Annali dell'Istituto Orientale de Napoli*, τόμ. 11 (1980), σ. 555-617.

⁷⁶ Α. 'Alī, *Al-Naṣārā fi l-Qur'ān wa-l-tafsīr*, Αμάν 1998, σ. 34. Βλ. ειδικότερα M. Ayoub, *The Qur'an and its interpreters*, τόμ. 1, Όλμπανι, Νέα Υόρκη 1984 & 1992: State University of New York Press, σ. 109.

⁷⁷ Ε. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 104.

⁷⁸ Al-Ṭabarī, *Jāmi' al-bayān 'an ta'wīl āy al-Qur'ān*, τόμ. 2, Κάιρο 1954-1957: M. al-Saqqā w A. S. 'Alī, σ. 33-34.

⁷⁹ Ε. Γρυπαίου, *Χριστιανισμός και Κοράνι...*, σ. 104.